

О. Лавер (м. Ужгород)

**ПОРІВНЯЛЬНА СТАТИСТИКА ВТРАТ НАСЕЛЕННЯ СРСР ТА
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЛОКАЛЬНИХ ВІЙНАХ І КОНФЛІКТАХ
1924 – 1941 років.**

В пропонованій статті уточнюються цифри втрат населення СРСР та українського народу у зовнішніх та внутрішніх локальних війнах і конфліктах 1924 – 1941 рр., які нами наводилися раніше в монографії [1] та в публікації [2].

Спочатку розглянемо втрати у зовнішніх локальних війнах і конфліктах. Упродовж 20–х років ХХ століття відбулося два локальних конфлікти, в яких прийняв участь Радянський Союз. Це радянсько–китайський конфлікт 1929 р. та вторгнення Червоної армії в Афганістан у тому ж році.

У радянсько–китайському конфлікті (12.10 – 20.11 1929 р.) втрати Червоної армії склали 281 вбитого та 729 поранених [3,с.160 – 161]. З боку СРСР в конфлікті ще загинуло 27 і було поранено 70 цивільних громадян [4,с.109]. Отже, втрати СРСР в цьому конфлікті склали 308 загиблих. На основі аналізу даних, які наведені в монографіях [3; 4; 5] китайські втрати можна наближено прийняти в 2,6 тис. загиблих. Загалом в радянсько–китайському конфлікті 1929 року загинуло з обох боків понад 2,9 тис. чоловік.

Під час **вторгнення Червоної армії в Афганістан (квітень – травень 1929 року)** було вбито і поранено 120 червоноармійців (в тому числі 30 загинуло), втрати афганської сторони склали 8 тис. осіб загиблими [6,с.285; 2,с.418].

Отже, в двох названих вище конфліктах з боку Радянського Союзу загинуло 338 чоловік. Якщо врахувати, що на той час українці складали 18,7 % населення тодішнього СРСР [1,с.203], то перенісши вказаний відсоток на вищенаведену цифру загиблих, одержуємо, що в радянсько – китайському конфлікті 1929 року та під час вторгнення Червоної Армії в Афганістан в тому ж році загинуло понад 60 українців.

Кінець 30-х років ХХ століття ознаменувався цілою низкою локальних воєн і конфліктів, у яких прийняв участь Радянський Союз.

Під час конфлікту між **СРСР та Японією біля озера Хасан (липень – серпень 1938 року)** втрати СРСР склали 960 вбитих, померлих від ран та тих, хто пропав безвісти, ще 2.752 червоноармійці були поранені [3,с.173]. Втрати Японії за японськими даними склали 525 вбитих та 913 поранених [7,с.431]. Японські втрати за даними

радянської сторони склали 650 вбитих та 2.500 поранених [8, т.46, с.21]. Якщо вважати, що японська сторона свої втрати трохи занизила, а радянська сторона, навпаки, їх завищила, то наближено можна вважати, що японські втрати в цьому конфлікті склали близько 600 загиблих. Разом, таким чином, у цьому конфлікті загинуло близько 1,56 тис. осіб.

Під час конфлікту між **СРСР та Японією біля річки Хамхін-Гол (липень – серпень 1939 р.)**, який закінчився розгромом японських військ, втрати СРСР склали 9.703 загиблих, померлих від ран та тих, хто пропав безвісти, було поранено 15.251 червоноармійців [3, с.179]. Японська сторона визнала загиблими 9.471 японського військовослужбовця в цьому конфлікті [7, с.435]. Бажання японської сторони применшити нищівність своєї поразки є більш, ніж очевидним, тому цю цифру втрат ми вважаємо заниженою. Більш реальною в цьому випадку є радянська оцінка японських втрат: 61 тис. японських військовослужбовців загинули, були поранені, або потрапили в полон, причому загинуло, померло від ран і хвороб 25 тис. японських військовослужбовців [8, т.46, с.44]. Сумарні втрати ворогуючих сторін в цьому конфлікті склали 34,7 тис. чоловік загиблими.

Протягом вказаного часу Радянський Союз активно втручався у внутрішні справи інших країн. Так, в **Іспанії** під час громадянської війни (1936 – 1939 рр.) в цій країні перебувало 3 тис. військових та 1 тис. цивільних радників з Радянського Союзу [3, с.165–166]. Під час громадянської війни в Іспанії загинуло та пропало безвісти 189 військових та 40 цивільних спеціалістів з СРСР [3, с.165 – 166]. Разом – 229 чоловік. В **Китаї** в цей час перебувало 5 тис. радянських військових та цивільних радників, з яких 227 чоловік загинули [3, с.168].

У поході Червоної Армії на Західну Україну та Західну Білорусію (17.09 – 2.10.1939 р.) прийняло участь 466.516 бійців і командирів Червоної Армії [3, с.187], або близько 20,6 % її особового складу [9, с.333]. Під час цього походу втрати Червоної армії склали 1.475 загиблих, померлих від ран та тих, хто пропав безвісти, було поранено 2.002 червоноармійці [3, с.187]. Польські втрати були такими: загинуло в боях з Червоною армією 3.500 польських військовослужбовців, 20 тис. були поранені та ще 452.500 польських військовослужбовців та осадників потрапили в радянський полон [9, с.132]. Отже, загальна кількість загиблих з обох боків під час походу Червоної армії на Західну Україну та Західну Білорусію склала 4.975 чоловік.

Під час **радянсько – фінської війни 1939 – 1940 рр.** втрати Фінляндії були такими: загинуло 24.923 та були поранені 43.557 фінських військовослужбовців, з яких 10 тис. стали інвалідами [10, с.318], від бомбардувань радянської авіації загинуло 1.029 цивільних громадян

Фінляндії [7,с.499]. Загалом, фінські втрати склали 25.952 загиблих. Втрати Червоної армії були значно вищими. Коли було знято гриф секретності з “Книги учета безвозвратных потерь Рабоче-Крестьянской Красной Армии в борьбе с белофиннами “, то дослідник – П.А. Аптекарь – нарахував по ній 131.476 безповоротно втрачених червоноармійців, а інший дослідник – М.В. Філімошин – нарахував по цій же книзі 126.874 безповоротно втрачених червоноармійців [11,с.346]. Проте і ці цифри не вичерпують всіх втрат Червоної Армії у радянсько-фінській війні 1939 – 1940 рр. Виявилось, що в наведену вище “Книгу” не потрапило 20 – 25 % червоноармійців, які загинули в цій війні [11,с.346]. На основі цього Соколов Б.В. вивів цифру 170 тис. червоноармійців, які загинули у радянсько-фінській війні [11,с.346]. Остання цифра втрат є близькою до тої, яку назвав у свій час головнокомандувач фінської армії маршал Маннергейм. За його підрахунками на “лінії Маннергейма” Червона армія втратила 100 – 125 тис. чоловік вбитими та померлими від ран, а на фронті від Ладозького озера до Лапландії – ще 75 тис. загиблих [10,с.318 – 319]. Отже, можна вважати, що в радянсько-фінській війні 1939 – 1940 рр. загинуло з обох боків близько 196 тис. чоловік.

Не зовсім вдалий перебіг подій та величезні втрати і до цього часу змушують сучасних російських істориків, які орієнтуються на Міністерство оборони Росії, йти на фальсифікацію втрат Червоної армії у радянсько-фінській війні 1939 – 1940 рр. Наприклад, у монографії [3,с.211 – 212] радянські втрати оцінюються у 126.875 чоловік, а фінські втрати – у 95 тис. загиблих. У книзі А. Широкограда [12,с.685] говориться про 65.384 загиблих червоноармійців та 48,3 тис. загиблих фіннів. У монографії [13,с.208] говориться про 90 тис. безповоротно втрачених червоноармійців і т.д. Зрозуміла річ, що наведені у вказаних джерелах цифри втрат Червоної армії суттєво відрізняються від її справжніх втрат у радянсько-фінській війні 1939 – 1940 рр.

В 1940 році Червона армія здійснила **походи в Прибалтику та Бессарабію і Північну Буковину**. Угрупування Червоної армії, націлене на Прибалтику, складало в середині червня 1940 року 435 тис. чоловік [9,с.198]. Під час окупації. Прибалтики (15 – 21 червня 1940 р.) втрати Червоної армії склали 58 загиблих та 158 поранених [9,с.205]. Під час походу на Бессарабію та Північну Буковину було задіяне угруповання Червоної армії чисельністю 460 тис. чоловік [9,с.221]. Упродовж 28 червня – 1 липня 1940 року Бессарабія та Північна Буковина були зайняті радянськими військами. Втрати Червоної армії склали 44 загиблих та 75 поранених [9,с.232].

Таким чином, сумарні втрати Радянського Союзу у зовнішніх локальних війнах і конфліктах 1936–1940 років склали 182.696 загиблих,

причому 93,05 % всіх втрат (170 тис. загиблих) прийшлося на радянсько-фінську війну 1939 – 1940 років.

Виникає запитання, якими могли бути втрати українців серед цих втрат? На початку 1939 року українці становили 16,5 % населення тодішнього СРСР, але відсоток українців серед військовослужбовців Червоної армії був дещо вищим і становив у 1940 році 19,8 % [14, с.219, 237]. Якщо перенести вказані відсотки на вищенаведену цифру втрат, то наближено можна вважати, що в якості військовослужбовців Червоної армії упродовж 1936–1940 рр. загинуло 30,14 – 36,2 тис. українців. Для визначеності приймемо середню цифру 33,2 тис. загиблих українців у восьми локальних війнах і конфліктах, які велися Радянським Союзом упродовж 1936 – 1940 рр. Таким чином, у десяти зовнішніх локальних війнах і конфліктах, які велися Радянським Союзом упродовж 1929 – 1940 рр., загалом загинуло понад 183 тис. чоловік, в тому числі українські втрати склали 33,26 тис. загиблих (18,17 % всіх втрат).

Зауважимо, що за вказаний період мав місце ряд локальних воєн і конфліктів за межами тодішнього СРСР, в яких прийняли участь українці.

В **Бессарабії**, упродовж 1919–1929 років румунською окупаційною владою за радянськими даними [15, ст.708] було знищено 30 тис. її мешканців (включаючи загиблих під час Хотинського повстання 1919 року та Татарбунарського повстання 1924 року), ще 300 тис. осіб (10 % населення регіону) стали біженцями. Оскільки під час Хотинського повстання 1919 року загинуло 11 тис. осіб [16, с.598], то можна вважати, що упродовж 1920–1929 рр. в Бессарабії загинуло 19 тис. осіб, включаючи 5 тис. загиблих під час Татарбунарського повстання 1924 р. [17, с.19].

Українці на той час складали 19,6 % населення Бессарабії [15, ст.703]. Перенісши вказаний відсоток на наведену вище цифру втрат, одержуємо, що в Бессарабії в 20–ті роки ХХ століття загинуло понад 3,7 тис. українців.

На **Галичині** в березні 1926 року під час придушення виступів безробітних Стрия було вбито 13 чоловік та ще кілька десятків людей було поранено [18, с.48]. За радянськими даними [19, ст.343] під час страйку робітників у Львові (14 – 16.04 1936 р.) загинуло 20 чоловік, та ще 100 було поранено. За даними, які наводить Васюта І.К. [18, с.57], у Львові в квітні 1936 року загинуло 46 робітників, 300 було поранено та ще 2 тис. чоловік заарештовано. Упродовж 1921 – 1939 рр. організація УВО–ОУН здійснила низку політичних замахів, у результаті яких загинуло 63 чоловіки: 25 поляків, 1 росіянин, 1 єврей та 36 українців [14, с.199]. Людські втрати під час україно–польського протистояння на Галичині і Волині (початок 30-х рр.), та під час Ліського повстання (червень –

липень 1932 р.) нам невідомі. Загалом можна вважати, що на Галичині за вказаний проміжок часу загинуло понад 100 чоловік.

На **Закарпатті** в березні 1939 р. відбулися бойові дії між загонами Карпатської Січі та угорськими військами.. Під час бою на Красному полі біля Хуста (15 –16.03.1939 р.) втрати січовиків та чеських військ, які їх підтримували, за угорськими даними склали 230 чоловік вбитими та 450 чоловік потрапили в полон; втрати угорських військ склали 160 чоловік вбитими та близько 400 пораненими [20,с.39; 21,с.150]. Під час боїв 16 – 17 березня 1939 р. втрати січовиків, за угорськими даними, склали 200 чоловік вбитими, 400 пораненими та ще 300 чоловік потрапили в полон. Угорські війська втратили 37 вбитих та 114 поранених [21,с.152]. Отже, за даними угорської сторони, втрати угорців склали 197 вбитих, втрати січовиків та чеських військ – 430 загиблих. Угорські дані про втрати січовиків є перебільшеними щонайменше в два рази. За даними, наведеними в Книзі пам'яті по Закарпатській області [22,с.155], в боях 15 – 17. березня 1939 року та від терору угорської влади в 1939 – 1940 рр. загинуло 134 захисники Карпатської України. Можливо не всі загиблі січовики були враховані, але, в усякому випадку, кількість загиблих захисників Карпатської України навряд чи перевищує 200 чоловік. А тому дані про те, що в 1939 – 1940 рр. від терору угорської влади загинуло 4,5 тис. закарпатців [23,с.128], чи 5 тис. закарпатців [24,с.305] є, безумовно, дуже перебільшеними. Вказані цифри, швидше за все характеризують кількість репресованих закарпатців, тобто всіх тих, хто загинув, був поранений, сидів у тюрмах та концтаборах, втікав до СРСР і т.д. Можна наближено вважати, що в боях за Карпатську Україну загинуло з обох боків понад 400 чоловік, в тому числі захисників Карпатської України загинуло близько 200 чоловік.

В якості військовослужбовців польської армії українці прийняли участь у **польсько–німецькій війні (1.09 – 6.10. 1939 р.)**. У цій війні втрати Польщі склали 66.300 чоловік загиблими, 133.700 пораненими, ще 420 тис. польських військовослужбовців потрапило в полон [9,с.132]. Німецькі втрати були такими: загинуло 10.572, пропало безвісти 3.409, було поранено 30.322 військовослужбовці [9,с.132]. В якості польських військовополонених у німецький полон потрапило 60 тис. солдатів – українців, а в радянський полон – 20 тис. солдатів – українців, переважна більшість яких була одразу ж звільнена [25,с.109]. Постає питання: якими могли бути втрати українців у цій війні? Польський дослідник В. Резмер (W. Rezmer) підрахував [25,с.109], що упродовж 1922–1938 рр. українці складали в середньому 11,19 % особового складу польської армії. Виходячи з того, що в боротьбі проти німецьких та радянських військ польська армія втратила 70 тис.

чоловік загинув, він, перенісши вказаний вище відсоток на кількість загинувших польських військовослужбовців, встановив, що у вересні – жовтні 1939 року в якості польських військовослужбовців загинули 7.834 українці. Виведена В.Резмером цифра втрат є, на нашу думку, дещо применшеною.

Кількість загинувших українців – військовослужбовців польської армії, можна наближено обчислити, користуючись такими міркуваннями. Згідно з планом мобілізації, в 1939 р. польська армія мала нараховувати 1,5 млн. чоловік, проте реально під бойові прапори польському уряду вдалося зібрати тільки 70 % сил і засобів [26,с.281]. Отже, реальна чисельність збройних сил Польщі складала 1,05 млн. чоловік. До польського війська було мобілізовано 150 тис. українців [24,с.307], а отже, в 1939 р. українці складали 14,29 % особового складу збройних сил Польщі. Перенісши вказаний вище відсоток на кількість польських військовослужбовців, які загинули у війні з Німеччиною (66.300 осіб), одержуємо, що під час польсько-німецької війни 1939 р. загинуло 9.474 українці. Таким чином, з обох боків у польсько-німецькій війні загинуло та пропало безвісти 80.281 чоловік, в тому числі 9.474 українці (11,8 % всіх втрат).

Аналогічним чином можна вважати, що з 3,5 тис. польських військовослужбовців, які загинули у вересні – жовтні 1939 р. в боях проти Червоної армії, приблизно 0,5 тис. чоловік складали українці. Отже у вересні – жовтні 1939 р. в якості польських військовослужбовців загинуло близько 10 тис. українців.

Таким чином, у війнах та збройних конфліктах поза межами тодішнього СРСР упродовж 20 – 30-х років ХХ століття загинуло близько 14 тис. українців.

Перейдемо до аналізу втрат населення СРСР та українського народу **у внутрішніх локальних війнах і конфліктах упродовж 1924 – 1940 рр.**, розуміючи під внутрішніми локальними війнами та конфліктами, які відбувалися в тодішньому СРСР, опір народних мас різних регіонів країни терористичній політиці більшовицького режиму. Цей опір був тим ефективніший, чим кращою була забезпеченість населення вогнепальною зброєю.

Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття не припинялася збройна боротьба народів **Чечні та Дагестану** проти більшовицького режиму. Досить сказати, що протягом січня – вересня 1925 року, коли СРСР формально жив в умовах миру, бойові дії проти непокірних горців вело угруповання Червоної армії та військ ОДПУ чисельністю 7.505 чоловік [3,с.572], в березні 1930 року проти горців було задіяне угруповання чисельністю 3.700 чоловік [3,с.574]. Загалом за період 1920 – 1939

років Червона армія та війська ОДПУ – НКВС втратили в боротьбі з горцями 3.564 чоловіки вбитими та 1.564 пораненими [3,с.575]. Втрати повстанців були дещо меншими через те, що ними застосовувалася тактика партизанської війни, вони добре знали місцевість та користувалися підтримкою місцевого населення. Якщо наближено прийняти втрати горців рівними втратам радянських військ, то загальні втрати під час збройної боротьби в Чечні та Дагестані (20 – 30-ті роки ХХ ст.) складуть приблизно 7,13 тис. загиблих. [3,с.571]

Під час придушення **басмацького руху (1922 – 1931 рр.) в Середній Азії** втрати радянських військ склали 1.493 чоловіки вбитими, пораненими, тими, хто пропав безвісти, і т.д. [3,с.158], в тому числі 626 чоловік загинуло.Через нерівність в озброєннях втрати повстанців набагато перевищували втрати Червоної Армії. Якщо в 1922 – 1923 рр. співвідношення загиблих повстанців та червоноармійців складало 5,35 : 1 [3,с.153], то в березні – червні 1931 р. – 11,5 : 1 [3,с.157], а у вересні 1931 року – 7,2 : 1 [27,с.54]. Якщо для визначеності прийняти співвідношення загиблих повстанців і червоноармійців, як 7:1, то тоді втрати повстанців наближено можемо оцінити в 4,4 тис. загиблих. Таким чином, під час придушення басмацького руху в Середній Азії (1922 – 1931 рр.) з обох боків загинуло, щонайменше 5 тис. чоловік. Додамо, що справжня цифра втрат є ще вищою, оскільки втрати цивільного населення під час бойових дій не піддаються навіть наближеному обчисленню.

У вказаних двох локальних війнах сумарні втрати Червоної армії та військ ОДПУ–НКВС склали 4.190 загиблих. Якщо, як і раніше, відсоток українців у Червоній Армії вважати рівним 19,8 % [14,с.219], то перенісши вказаний відсоток на наведену вище цифру втрат, можемо наближено вважати, що під час збройної боротьби на Північному Кавказі та в Середній Азії в якості військовослужбовців Червоної Армії та військ ОДПУ – НКВС загинуло близько 830 українців.

Під час придушення повстання 1924 року в **Грузії** загинуло 7 тис. чоловік [1,с.159]. Втрати Червоної армії при придушенні цього повстання нам невідомі. Таким чином, в трьох вказаних вище внутрішніх локальних війнах загинуло понад 19 тис. чоловік.

Насильницька колективізація, розкуркулення заможного селянства викликали великий спротив широких селянських мас тодішнього СРСР, який прийняв форми масових заворушень, бунтів та збройних повстань, які прокотилися по країні упродовж 1928 – 1932 років. Точну кількість загиблих під час цих бунтів, заворушень та повстань встановити неможливо, тому зробимо наближені підрахунки можливих втрат, маючи на увазі, що виведена нами цифра загиблих може бути уточнена шляхом подальших досліджень.

Уже в 1928 році почали надходити повідомлення про випадки громадянської непокори й опору владі, бунти, а також про численні напади на партійних та інших активістів [28,с.115]. На Україні в 1928 році органи ДПУ зафіксували 419 терористичних випадків [29,с.241], а в 1929 році їх вже було зафіксовано 1.262 [28,с.116]. За 4 місяці (з липня і до 4 листопада 1929 року) по СРСР було зафіксовано 973 антирадянських виступи, з них 142 відбулося на Україні [29,с.241], або 14,59 % всіх виступів. За даними петербурзького історика К.Александрова [30,с.35] органами ОДПУ по колишньому СРСР в 1928 році було зареєстровано 1.027 масових антирадянських виступів на селі та 709 актів індивідуального терору проти представників радянських, партійних та каральних органів (всього 1.736 випадків), в 1929 році – відповідно 9.093 випадки масових антирадянських виступів та 1.307 випадків індивідуального терору (10.410 випадків).

За даними Р. Конквеста [28,с.116] тільки за 9 місяців 1929 року і тільки в центральних губерніях РСФРР було зафіксовано 1.002 “терористичних акти”, під час яких було вбито 384 особи та засуджено 3.281 чоловік. Беручи за основу дане співвідношення на основі даних К. Александрова, обчислюємо, що в 1928 році в СРСР могло загинути 665 чоловік, а в 1929 році - 3.990 чоловік. За даними, які наводить О. Ганжа [29,с.241], з 9 по 20 вересня 1928 р. в Україні було зафіксовано 142 терористичних виступи, в тому числі 2 вбивства (4,08 %), 30 підпалів (21,22 %), і т.д. У 1929 році із згадуваних вище 142 антирадянських виступів було зафіксовано 11 вбивств (7,75 %), 78 підпалів (54,93 %) і т.д [29,с.241]. Переносячи згадувані відсотки на наведену вище кількість антирадянських виступів та терористичних актів, одержуємо, що в 1928 році в СРСР могло загинути понад 70 чоловік, а в 1929 році – понад 800 чоловік. Таким чином, по СРСР кількість загиблих у 1928 році коливається в межах 70 – 665 чоловік, а в 1929 році в межах 800 – 3.990 чоловік. Якщо прийняти для визначеності середні цифри 370 загиблих у 1928 році та 2.400 загиблих у 1929 році, то одержуємо, що в 1928 – 1929 рр. під час придушення антирадянських виступів селянства загинуло понад 2,77 тис. чоловік. Втрати тероризованих селян набагато перевищували втрати представників влади. За даними Р. Конквеста упродовж вказаного періоду загинуло близько 300 уповноважених із хлібозаготівель [28,с.116]. Якщо взяти за основу відсоток антирадянських виступів по Україні по відношенню до всіх антирадянських виступів по СРСР (14,59 %), то можна наближено вважати, що упродовж 1928 – 1929 рр. на Україні загинуло понад 400 чоловік.

Якщо упродовж 1928 – 1929 років опір селян не виходив за рамки спорадичних виступів, які режим жорстоко придушував, то наприкінці

1929 року селянське невдоволення почало переростати в збройні виступи і повстання [29,с.242–143]. Упродовж 1930 року по СРСР було зафіксовано понад 13.700 масових виступів на селі, в тому числі близько 7.400 в зв'язку з колективізацією та понад 2.300 в зв'язку з “вилученням та утиском антирадянського елемента”, причому загальна кількість учасників цих виступів сягнула 2,5 млн. осіб. [31]. За даними, які наводить В.Ф. Зима [32,с.178], в 1930 році на території СРСР було зафіксовано 7.382 масових селянських виступи, які були придушені частинами ОДПУ та Червоної Армії. К. Александров [30,с.38] говорить про 13.754 зареєстрованих чекістами масових селянських виступи, причому було нараховано 176 повстань (1,28 % всіх виступів). Об'єднуючи наведені вище дані, можна вважати, що в 1930 році в СРСР відбулося 13.754 антирадянських виступи селян, причому 7.382 з них (52,67 %) були придушені військами ОДПУ та Червоної армії, з яких 176 виступів були кваліфіковані як повстання. В Україні протягом лютого – квітня 1930 року відбулося 1.716 масових селянських виступів, з яких 15 (0,88 % всіх виступів) були кваліфіковані як збройні повстання [33,с.57; 29,с.243]. Приблизно за цей же час (січень – квітень 1930 року) в СРСР згідно даних К. Александрова відбулося 6.117 масових антирадянських виступів селян, в яких прийняло участь 1,8 млн. чоловік [30,с.36]. Отже, можна наближено вважати, що протягом січня – квітня 1930 року 28,05 % всіх масових виступів селян приходилося на Україну. За даними Р. Конквеста кількість активних повстанців на Україні сягнула 40 тис. чоловік [28,с.174].

Селянські виступи і повстання 1930 року були придушені, головним чином, через нестачу вогнепальної зброї, яку на протязі 20-х років вилучили чекісти. Стосовно України, то суцільна колективізація тут починалася у степовій та лісостеповій зонах, де шансів на успіх партизанської війни практично не було [34,с.45]. Як відмічає Р. Конквест, під час придушення селянських виступів і повстань 1930 року по всьому СРСР загинули десятки тисяч селян. Втрати військ ОДПУ та Червоної армії через колосальну нерівність в озброєннях були мінімальними. [28,с.175]

Спробуємо наближено обчислити можливу кількість загиблих під час придушення селянських виступів і повстань 1930 року. Під час придушення селянських виступів і бунтів втрати загиблими загалом були невеликими. Р. Конквест [28,с.173] наводить такі дані. Під час придушення бунту в селі Парбінське було розстріляно місцевого священика та його родину з чотирьох чоловік. У вересні 1930 року в селі Рудківці на Поділлі було розстріляно двох учасників бунту. Втрати під час повстань були більшими і могли коливатися в межах від кількох

десятків до кількох сотень загиблих. Наприклад, навесні 1930 року під час придушення повстання селян в Тульчинській, Шепетівській та Могилів–Подільській округах, за інформацією С. Орджонікідзе, загинуло 100 чоловік та ще кілька сотень були поранені [29,с.243]. Роком раніше, в березні 1929 року, під час придушення повстання селян в Аджарії, за інформацією Л. Берії, було вбито 30 повстанців та стільки ж поранено, втрати чекістів склали 8 вбитих та 10 поранених [35,с.264]. За даними, які наводить Р.Конквест [28,с.175], під час придушення повстання в Алакати (Крим) у грудні 1930 року було винесено тисячі смертних вироків, хоча, можливо, ці дані є перебільшеними. Якщо вважати, що в середньому під час придушення одного масового виступу селян гинуло кілька чоловік, то одержуємо, що при придушенні 7.206 виступів селян (ми не враховуємо 176 повстань), де залучалися частини ОДПУ та Червоної армії могло загинути 21,6 тис. осіб. Серед 6.372 інших виступів, при придушенні яких не залучалися каральні частини, також могли бути загиблі. Якщо навіть припустити, що під час придушення одного такого виступу гинуло по одній людині, то й тоді кількість загиблих складе щонайменше 6,3 тис. осіб. Таким чином, при придушенні 13.578 селянських виступів могло загинути 27,9 тис. осіб. Якщо наближено вважати, що під час придушення одного селянського повстання гинуло 100 чоловік, то тоді кількість загиблих під час придушення 176 повстань складе 17,6 тис. осіб. А отже, загальну кількість загиблих під час придушення селянських виступів і повстань 1930 року можна наближено оцінити в 45,5 тис. осіб. Переносячи наведений вище відсоток 28,05 % на останню цифру втрат, одержуємо, що наближена кількість загиблих на Україні під час придушення селянських бунтів і повстань 1930 року перевищує 14,4 тис. осіб.

Виступи селянства проти насильницької колективізації продовжувалися також у 1931 та в 1932 роках. Згідно даних, які наводить О.І. Ганжа [29,с.246], з 1.600 масових виступів селян по СРСР наприкінці 1931 – на початку 1932 року 923 виступи, або 56,63 % всіх виступів прийшлося на Україну. Скористаємося статистичними даними, які наводяться в роботі Н. Бем [36]. У жовтні – грудні 1931 року на Україні було зареєстровано 240 масових виступів селян з 7.440 учасниками, а в I кварталі 1932 року – 257 виступів, в яких взяло участь 23.946 чоловік [36,с.257]. Взявши за основу наведені вище дані, можемо наближено вважати, що в 1931 та в 1932 роках на Україні відбулося відповідно 960 та 1.028, а по СРСР – 1.695 та 1.815 масових виступів селян. Якщо припустити, що під час придушення одного виступу гинуло по одній людині, то одержимо, що упродовж 1931 – 1932 років на Україні загинуло близько 2 тис. чоловік, а по СРСР в цілому – понад

3,5 тис. чоловік. До вказаної цифри втрат слід додати розстріляних селян на основі урядової постанови “Про охорону державної власності” від 7 серпня 1932 року (так званий закон “про п’ять колосків”). За даними тогочасного наркома юстиції М. Криленка менш, ніж за п’ять місяців дія цього закону була застосована до 55 тис. осіб, з яких було засуджено до розстрілу 2,1 тис. чоловік, причому розстріляно 1 тис. осіб [36,с.263].

Отже, наближено можна вважати, що упродовж 1928 – 1932 років по СРСР в цілому загинуло близько 54,8 тис. чоловік, в тому числі в Україні – понад 17,3 тис. чоловік. Виведену нами наближену цифру втрат можна уточнити шляхом подальших досліджень. В усякому випадку кількість загиблих під час придушення селянських бунтів та повстань 1928 – 1932 рр. навряд чи перевищить цифру 100 тис. осіб.

Але втрати населення СРСР та України будуть неповними, якщо не врахувати втрат від депортацій, голодомору, терору сталінського режиму та непосильної праці на “новобудовах соціалізму”. На січневому пленумі ЦК ВКП (б) у 1933 р. було оголошено, що у віддалені райони країни з початку 1930 і до кінця 1932 року було виселено 240.757 так званих куркульських сімей [37,с.208], хоча, на думку Р. Медведєва, вказана кількість депортованих сімей є заниженою. Цифра 381.026 депортованих куркульських сімей, [38,с.377] на думку Р. Медведєва, є також заниженою. На його погляд було розкуркулено близько 1 млн. селянських сімей, з них не менше половини було виселено в північні та східні райони СРСР [37,с.208]. Деякі дослідники дають більш високі цифри розкуркулених. На думку Р. Конквеста [28,с.142] було розкуркулено 10-12 млн. чоловік, з яких 3 млн. померло. Найвищі цифри розкуркулених навів колишній член Політбюро, секретар ЦК КПРС О. Яковлев: за час колективізації було розкуркулено 3,5 млн. селянських сімей, або близько 17 млн. чоловік [38,с.606]. Стосовно України, то оприлюднена П. Постишевим на XII з’їзді КП (б)У в січні 1934 р. цифра 200 тис. розкуркулених господарств (близько 1 млн. виселених селян), [39] на думку С. Кульчицького, є непереконаливою. Більш реальною є цифра понад 352 тис. розорених селянських господарств [34,с.45].

При визначенні втрат сільського населення СРСР від депортацій будемо користуватися даними, які наводить В.Ф. Зима [32]. Згідно документів ОДПУ упродовж 1930 – 1932 рр. було виселено 500 тис. селянських сімей (близько 2,5 млн. осіб), причому майже третина виселених (близько 800 тис. осіб) загинуло [32,с.182]. Оскільки пересічна кількість членів куркульської родини складала 6,5 душ [28,с.140], то загальна кількість депортованих і загиблих селян, на наш погляд, є дещо більшою і складає відповідно 3,25 млн. та 1,08 млн. чоловік. Високу смертність серед насильно депортованих підтверджує і нинішня

апологет радянського режиму С. Кара–Мурза. За його даними [38,с.487] тільки з 1935 р. в місцях заслання народжуваність почала перевищувати смертність, причому в 1937 році кількість так званих трудопоселенців складала 350 тис. осіб. Кількість депортованих українських селян згідно [40,с.215] можна наближено оцінити в 1,2 млн. чоловік. Майже третина депортованих загинула [41,с.241]. Таким чином, можемо вважати, що в місцях депортації загинуло 400 тис. українських селян. Додамо, що на Кубані, де за переписом 1926 року проживало 49,5 % українців [42,с.60] за роки колективізації було повністю депортовано населення 16 козацьких станиць кількістю 200 тис. чоловік [28,с.309]. На основі наведених вище відсотків можемо вважати, що було депортовано 99 тис. українців Кубані, з яких 33 тис. загинуло.

Отже, за роки колективізації українці склали 40 % депортованих селян (1,3 млн. з 3,25 млн. чоловік) та такий же відсоток загиблих від депортацій (433 тис. з 1,08 млн.). Р.Конквест [28,с.202] число жертв розкуркулення на Україні упродовж 1928 – 1932 років визначив у 0,5 млн. чоловік. За нашими підрахунками ця цифра є меншою на 50 тис. чоловік і складає 450,3 тис. чоловік, в тому числі 17,3 тис. загинули під час придушення селянських бунтів і повстань, решта – 433 тис. чоловік загинули від депортацій.

Ще більшими були втрати від голодомору. У пропонованій статті ми не будемо аналізувати увесь величезний масив літератури з цієї тематики, який перевищує 6.338 публікацій [36,с.251]. Зауважимо, що, на нашу думку, найбільш адекватно втрати селянства України відображені в підрахунках С.В. Кульчицького [34,с.61,64]: під час голоду в першій половині 1932 року загинуло 150 тис. українських селян, а в 1933 році – від 3 до 3,5 млн. чоловік, причому повні демографічні втрати упродовж 1932 – 1934 років на Україні склали 5 млн. чоловік. Додамо, що в доповіді, призначеній для Сталіна, згідно підрахунків ОДПУ число загиблих від голодної смерті оцінювалося в межах 3 – 3,5 млн. чоловік [43,с.18]. Якщо наближено вважати, що під час голодомору 1933 р. померло 3,4 млн. українських селян, то тоді кількість загиблих від голодомору 1932 – 1933 рр. на Україні складе 3,55 млн. чоловік, що, в свою чергу, фактично співпадає з цифрою 3,531 млн. померлих від голодомору 1932 – 1933 рр. українських селян, виведеною раніше С.В. Кульчицьким [44,с.47].

Енциклопедія українознавства визначає [45,с.152], що за межами тогочасної УСРР від голоду померло 0,5 млн. українців. На наш погляд, ця цифра є вищою. За даними, які наводить С. Чорний [42,с.59,108], на Кубані від голоду загинуло 700 тис. українців (половина українського населення краю), а в Казахстані загинуло 200 тис. українців. Якщо

врахувати українців, які померли від голоду в Поволжі та в сусідніх з Україною областях Росії (Воронізька, Білгородська), то можна вважати, що верхня оцінка загиблих від голодомору українців за межами тогочасної УСРР складе 1 млн. осіб. Таким чином, кількість українців, які загинули від голоду за межами УСРР, коливається в межах 0,5 млн. – 1 млн. чоловік. Якщо прийняти для визначеності середню цифру 750 тис. загиблих, то загальні втрати українського народу від голодомору 1932 – 1933 рр. можна наближено оцінити в 4,3 млн. загиблих (3,55 млн. загинуло в УСРР та 0,75 млн. – за її межами).

В межах колишнього СРСР втрати від голоду оцінюються Б.В. Соколовим (з посиланням на В. Данилова та Ю. Афанасьєва) в межах 1 – 16 млн. чоловік [6,с.304], правда, із застереженням, що верхні оцінки втрат включають в себе не тільки власне померлих від голоду, але й непрямі втрати, які були викликані різким зниженням народжуваності. Вказаний числовий інтервал можна уточнити. У монографії відомого демографа Б.Ц. Урланіса наводяться такі дані [46,с.319]: станом на 1 квітня 1927 року в СРСР проживало 151,3 млн. осіб, причому на 1 квітня 1933 року згідно з прогнозом Держплану мало проживати 169,2 млн. осіб, а виявилось - 158 млн. Тобто різниця склала 11,2 млн. Останню цифру можна вважати цифрою повних демографічних втрат населення СРСР за роки сталінської “реконструкції” народного господарства країни. Згідно [47] населення СРСР з осені 1932 і до квітня 1933 року скоротилося з 165,7 млн. чоловік до 158 млн., тобто на 7,7 млн. осіб. Отже, втрати від голоду коливаються в межах 7,7 – 11,2 млн. осіб. У зв’язку з цим цифра 7 млн. загиблих від голоду 1932 – 1933 рр. в СРСР, введена російським дослідником І.Є. Зеленіним [48,с.138–139], є, на наш погляд, применшеною. Більш адекватною, на наш погляд, є цифра 8 млн. померлих від голоду 1932 – 1933 рр. в СРСР, яка наводиться Б.В. Соколовим [6,с.304]

Отже, з 8 млн. загиблих від голодомору 1932 – 1933 рр. 4,3 млн. склали українці. Вважається, що від голодомору загинуло 2 млн. казахів [42,с.108; 49,с.106], хоча сучасні казахські демографи Ж.Абилхожин та М. Татімов називають меншу цифру втрат – 1,7 млн. загиблих від голодомору [6,с.304]. Окрім цього, ще 616 тис. казахів відкочували в Китай [50,с.с.95]. Згідно з [49,с.105] повні демографічні втрати від голоду в Поволжі склали 1 млн. чоловік, в тому числі померло від голоду 366 тис. чоловік (підрахунки В. Кондрашина) [51,с.292]. Слід додати, що за даними Р. Конквеста [28,с.314], голодною смертю померло 140 тис. німців Поволжя, 20 тис. калмиків (10 % чисельності народу), великі втрати від голоду були серед татар і башкирів [28,с.223 – 224].

Отже, можемо зробити висновок, що голод 1932 – 1933 рр. зачепив переважно неросійські народи колишнього СРСР.

Великих втрат зазнало населення СРСР від розстрілів. У лютому 1954 року М.Хрущову була представлена довідка за підписом тодішніх генерального прокурора СРСР Р. Руденка, міністра внутрішніх справ С. Круглова та міністра юстиції К. Горшеніна згідно з якою з 1921 року і до 1 лютого 1954 року за контрреволюційні виступи було засуджено 3.777.380 осіб, з них до найвищої міри покарання – 642.980. [38,с.506] Цифра втрат явно занижена, якщо врахувати, що за даними, опублікованими в журналі “Отечественная история” за 2003 рік [52], число розстріляних тільки в роки єжовщини (1936 – 1938 рр.) було обчислено в 681.692 чоловік. Наступного року, в цьому ж журналі [53], число розстріляних за період з 1 жовтня 1936 року і до листопада 1938 року було обчислено меншою цифрою – 668.305 чоловік. Стосовно узагальнених даних звертає увагу інформація, опублікована в [54]: за даними КДБ СРСР за звинуваченнями в контрреволюційній діяльності було заарештовано 3.778.234 чоловік, але, на відміну від даних наведеної вище довідки, за проміжок 1930 – 1953 років, в тому числі 786.098 було розстріляно. І, нарешті, в [55] наводяться дані про 839.722 розстріляних за проміжок часу 1918 – 1958 рр., причому в 1937 р. було розстріляно 353.074 та в 1938 р. – 328.618 чоловік. За 1937 – 1938 роки, як випливає з даних [55], було розстріляно 681.692 особи [52], але викликає великий сумнів цифра 158.030 розстріляних у 1918 – 1919 рр. та 1939 – 1953 рр. Тим більше, що тільки за 1918 - 1919 рр. від “червоного терору” загинуло 1,766 млн. чоловік [7,с.401]. З іншого боку, на основі наведених вище даних, можна вважати, що кількість розстріляних в СРСР за підозрою в контрреволюційній діяльності упродовж 1921 – 1953 рр. перевищила 800 тис. чоловік.

Для визначення кількості розстріляних упродовж 20–30-х років скористаємося даними роботи В.Н. Земскова [56]. Згідно з його підрахунками [56,с.59] упродовж 1921 – 1940 рр. було засуджено 3.080.574 чоловік, в тому числі до вищої міри покарання – 12.077 чоловік у 1921 – 1923 рр., 50.343 чоловік – у 1924 – 1935 рр. та 687.011 чоловік – у 1936 – 1940 рр. Найбільше розстріляних було: у 1930 р. – 20.201 чоловік, у 1931 р. – 10.651 осіб, у 1937 р. – 353.074 та у 1938 р. – 328.618 осіб. Проте кількість розстріляних у 1940 р. визначена В.Н. Земсковим у 1.649 чоловік [56,с.59]. Тобто, остання цифра не включає розстріляних у Катині польських офіцерів та цивільних осіб, засуджено до розстрілу яких було відповідно 14,7 тис. та 11 тис. осіб [25,с.151], а розстріляно всього близько 22 тис. чоловік [6,с.62]. Отже, кількість розстріляних у СРСР упродовж 1921 – 1940 рр. перевищує 771 тис. осіб.

При визначенні втрат українців серед наведеної вище кількості розстріляних, слід взяти до уваги ряд обставин. Серед польських громадян, розстріляних у 1940 р., українці складали незначну меншість. Відомо, що, 97 % полонених польських офіцерів складали поляки [25,с.148]. Стосовно жертв ежовщини, то відомо [52], що упродовж 1936 – 1938 рр. було заарештовано 1.575.279 чоловік, з них 1.372.382 за контрреволюційну діяльність і розстріляно 681.692 чоловік, в тому числі серед нацменшин та емігрантів з інших країн (сербів, поляків, німців і т.д.) було заарештовано 350 тис. чоловік, з них 250 тис. розстріляно. Отже, з урахуванням наведених вище зауважень, втрати українців слід розраховувати з 499,4 тис. розстріляних. Згідно з [56,с.67] станом на 1 квітня 1940 р. українці становили 14,17% в'язнів радянських тюрем та концтаборів. Перенісши вказаний відсоток на наведену вище кількість розстріляних, можна наближено вважати, що упродовж 20 – 30 – років було розстріляно близько 70,8 тис. українців, в тому числі понад 7,13 тис. упродовж 1924 – 1935 рр.

Дуже важко визначити кількість загиблих від непосильної праці, поганих умов утримання в місцях позбавлення волі, оскільки тут також немає єдиної статистики. Почнемо з того, що різні автори дають різну кількість ув'язнених. Так, наприклад, за даними В.Н. Земскова [56,с.57] в СРСР у 1940 році нараховувалося 1.500.524 ув'язнених, а за даними А.Б. Сулова [57,с.88] в тому ж році в СРСР нараховувалося 1.659.992 ув'язнених. Різниця, отже, склала майже 160 тис. чоловік. Згідно з даними В.Н. Земскова упродовж 1930-х років в тюрмах і концтаборах померло 376.154 чоловік [56,с.63]. Проте відомо [58], що тільки під час будівництва Біломорканалу (1932 – 1933 рр.) загинуло 300 тис. в'язнів ГУЛАГу, які цей канал будували. С. Кара–Мурза твердить [38,с.509], що в 1934 – 1947 рр. в концтаборах ГУЛАГу померло 963.766 ув'язнених, причому основні втрати прийшлися на роки Великої Вітчизняної війни. Але якщо звернутися до відповідної статистики, то згідно з [59] упродовж 1941–1943 рр. померло в концтаборах ГУЛАГу 516.840 в'язнів, в тому числі 248.847 осіб у 1942 році. А от згідно з [60] протягом 1942 – 1943 рр. в концтаборах ГУЛАГу померло 620.367 в'язнів, в тому числі 352.560 осіб у 1942 році. Тобто, тільки за один 1942 рік різниця в кількості померлих в'язнів за вказаними двома джерелами склала 103.713 чоловік.

Тут немає нічого дивного, оскільки більшовицький режим намагався усіляко приховати справжні масштаби своїх злочинів. Вище нами наводилася кількість розстріляних у 1937 – 1938 рр. Але за тогочасною офіційною статистикою було розстріляно всього 680 чоловік [61,с.385], тобто в 100 тисяч разів менше! У зв'язку з цим доречно навести висловлювання колишнього шефа українського НКВС І.О. Серова, який

у розмові з сином М.С. Хрущова Сергієм та хрущовським зятем А.І. Аджубеєм так висловився про “роботу” смоленських чекістів, які не зуміли приховати сліди злочину у Катині: “С такой малостью справиться не смогли. У меня на Украине их куда больше было. А комар носа не подточил, никто и следа не нашел...” [6,с.62].

Тому заслуговують на увагу дані про кількість загиблих, які наводили високопосадовці колишнього СРСР. Член Комітету партійного контролю при ЦК КПРС та Комісії по розслідуванню вбивства С.М. Кірова та політичних процесів 30-х років О.Г. Шатуновська навела в свій час такі дані [38,с.508]: з 1.01.1935 р. і до 22.06.1941 р. в СРСР було заарештовано 19,84 млн. осіб, в тому числі 7 млн. осіб загинуло. Цю ж цифру заарештованих і загиблих відстоював член Політбюро ЦК КПРС в 1935–1966 рр. А.І. Мікоян [62]. С. Кара-Мурза твердить [38,с.509], що ця цифра втрат перебільшена в 10 разів, проте дані, які публікувалися останнім часом, наводять на думку про близькість наведеної вище цифри загиблих до реальної. Вище ми наводили дані про 300 тис. загиблих в’язнів під час будівництва Біломорканалу. В архівах міста Благовещенськ (Росія) знайдено архівні справи на 2,5 млн. ув’язнених, які загинули під час будівництва залізниці БАМ в 30-ті роки [63]. В Україні, тільки в Биковнянському лісі кількість похованих і скоріш за все ніде не зареєстрованих жертв НКВС (з кінця 20-х до 1941 року) оцінюється в понад 100 тис. осіб [64]. На Колімі, за даними Р. Медведєва [65,с.176], полковником НКВС Гараніним та начальником Дальбуду Павловим було розстріляно не менше 40 тис. ув’язнених, звинувачених у саботажі і т.д. Отже, якщо взяти за основу цифру 7 млн. загиблих в СРСР упродовж 1935 – 1941 рр. (розстріляних, померлих від непосильної праці та поганого утримання в концтаборах) і врахувати, що в другій половині 30-х років українці складали 16,5 % населення колишньої держави, то можемо наближено вважати, що упродовж 1935 – 1941 рр. насильницькою смертю загинуло 1,155 млн. українців.

Розширення СРСР у 1939–1940 роках за рахунок Західної Білорусії, Західної України, Північної Буковини, Бесарабії та Прибалтики призвело до перенесення сталінської машини терору на новоприєдані землі. Найпоширенішими формами терору стали масові депортації місцевого населення у віддалені райони СРСР. В результаті трьох депортацій з території Західної України (лютий 1940 р., квітень 1940 р., остання декада червня 1941 р.) згідно з [66,с.287] було виселено 388 тис. осіб. За даними, які наводить Я. Грицак [14,с.214], кількість депортованих оцінюється у 550 тис. осіб. Остання цифра є, на нашу думку, більш вірогідною, ніж перша. Дійсно, якщо припустити, що від важких умов загинула третина депортованих (165 тис. чоловік), то повинно було

залишитися живими 385 тис. депортованих. За даними, які наводить В.С. Парсаданова [67,с.39], станом на 12 серпня 1941 року в СРСР знаходилося 389.382 колишніх польських громадян. Тобто, дві останні цифри практично співпали. Стосовно національного складу польських громадян, то із 131.938 депортованих осадників українців було 11.720 (або 8,88 %), для порівняння – поляків було 109.223 (або 82,78 %) [67,с.32]. Із 78.339 біженців – колишніх польських громадян українців було 1.728 (або 2,21 %), а євреїв – 64.533 (або 82,38 %) [67,с.32]. Отже, із 165 тис. польських громадян, які могли загинути від депортацій 1940 – 1941 рр., українські втрати могли коливатися в межах 2,21 – 8,88 % всіх втрат, або 3,47 тис. – 14,5 тис. загиблих. Для визначеності приймемо середню цифру 9 тис. українців – колишніх польських громадян, які загинули від депортацій 1940 – 1941 рр.

З території Бесарабії та Північної Буковини за вказаний період часу було депортовано кілька десятків тисяч чоловік [6,с.153]. Припускаючи, що в місцях заслання загинула третина депортованих, одержуємо, що загинуло близько 10 тис. чоловік. Можна припустити, що не менше половини із вказаної кількості загиблих склали українці.

Відповідні статистичні дані по Прибалтиці відомі точно. Подаємо їх таблицею [68,с.24].

Країна	Заарештовано	Депортовано	Всього репресовано
Литва	5.664	10.187	15.851
Латвія	5.625	9.546	15.171
Естонія	3.178	5.978	9.156
загалом	14.467	25.711	40.178

Якщо припустити, що в місцях заслання загинула третина репресованих громадян прибалтійських країн, то можна вважати, що за передвоєнний час жертвами сталінських репресій стало 12,1 тис. жителів Прибалтики.

Упродовж 1939 – 1940 рр., значним чином під впливом комуністичної пропаганди, великих масштабів набула еміграція жителів Закарпаття до СРСР, де переважну кількість з них чекала депортація у північні та східні райони СРСР та виснажлива праця в концтаборах. За даними

енциклопедичного видання 80-х років [69,с.59] у передвоєнний час до СРСР перейшло 18 тис. закарпатців. Але в дійсності ця цифра виявилася в кілька разів вищою за реальну. За даними подвірного обходу, проведеного після війни, виявилось, що до СРСР перейшло всього 3.534 закарпатці [70]. Дослідник Р. Офіцинський за архівними даними КДБ СРСР встановив [71], що перейшло кордон з СРСР понад 6 тис. закарпатців, з яких українці склали 73 %, євреї – 22 %, угорці – 4 %. З його дослідження [71] випливає, що в радянських тюрмах і концтаборах загинуло 25 % закарпатців, або 1,5 тис. чоловік. Переносячи наведений вище відсоток (73 %) на останню цифру втрат, одержуємо, що в місцях позбавлення волі загинуло близько 1,1 тис. закарпатських українців. Підводячи підсумок, зауважимо, що розширення кордонів СРСР у 1939 – 1940 рр. призвело до загибелі 188,6 тис. чоловік, з яких понад 15,1 тис. чоловік склали українці.

Згрупуємо одержані дані в нижченаведену таблицю.

п/п	Вид конфлікту	Втрати населення СРСР		В тому числі українські втрати		Українські втрати за межами СРСР
		тис. чол.	в %	тис. чол.	в %	
1.	Зовнішні війни і конфлікти	182,7	1,12	33,26	0,56	
2.	Війни і конфлікти поза межами СРСР	-	-	-	-	14
3.	Загіблі упродовж 20 – 30-х рр. в Чечні, Середній Азії та в Грузії	19,13	0,12	0,83	0,01	
4.	Селянські бунти і повстання 1928 – 1932 рр.	54,8	0,34	17,3	0,29	
5.	Загіблі від депортацій	1.008	6,18	433	7,28	
6.	Голодомор 1932 – 1933 рр.	8.000	49,03	4.300	72,31	
7.	Розстріляні в 1924 – 1935 рр.	50,3	0,31	7,13	0,12	
8.	Загіблі в 1935 – 1941 рр.	7.000	42,91	1.155	19,42	
	Загальні втрати	16.314,93	100	5.946,52	100	14

Як бачимо, втрати населення СРСР від голоду 1932 – 1933 рр. та протягом 1935 – 1941 рр. склали 15 млн. загиблих, або 91,94 % всіх втрат, а разом з загиблими від депортацій – 16,008 млн. загиблих, або 98,12 % всіх втрат. Відповідно українські втрати склали 5,455 млн. (91,73 %) та 5,888 млн. загиблих (99,015 % українських втрат).

За даними М. Максудова упродовж 1927 – 1938 рр. насильницькою смертю загинуло 4,4 млн. українців [14,с.186]. Згідно з підрахунками сучасних російських демографів [72,с.572] втрати українців, які загинули від голодомору та сталінських репресій до початку радянсько – німецької війни 1941 – 1945 рр. перевищили 5 млн. чоловік. На наш погляд, більш адекватною є цифра 6 млн. українців, які загинули насильницькою смертю упродовж 1924–1941 рр. (до початку радянсько–німецької війни).

Окрім перелічених вище втрат, український народ поніс великі втрати від асиміляції, яка була особливо сильною за межами тогочасної УРСР. Зауважимо, що росіяни в рамках Російської імперії ніколи не складали не тільки абсолютної, але й відносної більшості її населення. За даними, які наводять демографи С. Брук та В. Кабузан [73], відсоток росіян серед усього населення імперії упродовж 1678 – 1917 рр. коливався в межах 40,6 % - 44,6 %. У 1926 р. росіяни складали 78,511 млн. осіб, або 47 % населення тодішнього СРСР [74,с.16]. В 30–ті роки радянським керівництвом проводилася шалена асиміляція національних меншин. Особливо активно асимілювалися українці, білоруси, мордва, карели, поляки євреї, фінни, вепси, удмурти, комі-перм'яки. В результаті, за офіційними даними, чисельність населення СРСР з кінця 1926 і на початок 1939 року зросла на 25 млн. чоловік, в тому числі росіян на 21,9 млн. чоловік [74.с.10]. В результаті на початок 1939 року частка росіян в населенні СРСР зросла до 58,07 %,

За даними, які наводить Р. Конквест, в 30-ті роки 2,5 млн. українців зафіксували себе, як росіяни [28,с.334]. На наш погляд кількість асимільованих українців за вказаний період часу є вищою. Упродовж 1926 - 1937 років за підрахунками С. Чорного було втрачено: 3,861 млн. українців у Росії, 310,2 тис. – в Казахстані, 23,6 тис. українців – в Узбекистані [42,с.19,69]. Загалом було втрачено 4,2 млн. українців за межами УРСР. Вище кількість українців, які померли від голодомору за межами УРСР, була нами визначена в 0,75 млн. чоловік. З урахуванням останньої цифри кількість асимільованих у 1926 – 1937 рр. українців складає 3,45 млн. чоловік. Але асиміляція продовжувалася і в наступні роки. Тільки в 1939 – 1940 роках у північні та східні райони Росії було переселено 200 тис. українців [41,с.241], де вони або їх діти могли змінити свою національність. На нашу думку, кількість асимільованих у

30-ті роки українців складає, як мінімум, 3,5 млн. чоловік. Таким чином, за нашими підрахунками, втрати українців упродовж 1924 – 1941 рр. склали 9,5 млн. чоловік, в тому числі близько 6 млн загинули з різних причин (війни, депортації, голодомор і т.д.) та ще 3,5 млн. чоловік були асимільовані.

Підсумовуючи трагічний досвід демографічного розвитку українського народу у 30–ті роки не можна не згодитися зі словами Богдана Кравченка: "найбільшим досягненням українців у це десятиліття було те, що вони пережили його" [14,с.186].

ЛІТЕРАТУРА.

1. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
2. Лавер О. Статистика втрат населення Російської імперії, СРСР та українського народу в локальних війнах і конфліктах ХХ століття // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. – К.: Інститут історії України. – 2004. – С.415 – 429.
3. Россия и СССР в войнах и конфликтах ХХ века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2001. – 608с.
4. Кулагин В.М., Яковлев Н.Н. Подвиг Особой Дальневосточной. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 190с.
5. Конфликт на КВЖД. – Хабаровск.: Книжное изд-во, 1989. – 176 с.
6. Соколов Б.В. Тайны второй мировой. – М.: Вече, 2000. – 480 с.
7. Соколов Б.В. Сто великих войн. – М.: Вече, 2001. – 544 с.
8. Большая советская энциклопедия. 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия.
9. Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939 – 1941 (Документы, факты, суждения). – М.: Вече, 2000. – 608 с.
10. Соколов Б.В. Тайны финской войны. – М.: Вече, 2000. – 416 с.
11. Широкоград А. Северные войны России. – М.: АСТ – Минск: Харвест, 2001. – 848 с.
12. Чернякевич О.М. и др. Великие битвы ХХ века. – М.: Мартин, 2002. – 479 с.
13. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
14. Малая советская энциклопедия. 1-е изд., т.1. - М.: Советская энциклопедия.
15. Советская военная энциклопедия. т.14. – М.: Советская энциклопедия.
16. Антосяк А.В. В боях за свободу Румынии. – М.: Воениздат, 1974. – 288 с.
17. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918 – 1936 рр.) // Укр. історич. журнал. – 2001. - № 6. – С. 35 – 64.

18. Большая советская энциклопедия. 1 – е изд., т.46. – М.:Советская энциклопедия.
19. Закарпаття під Угорщиною. 1938 – 1944 рр. – Нью-Йорк – Чикаго – Ужгород: Гражда – Карпати,1999. – 223 с.
20. Гапоненко-Товт І. Окупація Карпатської України військами Угорщини (листопад 1938 – березень 1939 рр.) // CARPATICA - КАРПАТИКА. Випуск – 24. – Ужгород. – 2003. – С.141 – 157.
21. Книга пам'яті. Закарпатська область. Т.2. – Ужгород: Карпати,1998. – 426 с.
22. Копчак В.П.,Копчак С.И. Население Закарпатья за 100 лет. – Львов: Изд – во ЛГУ,1977. – 199 с.
23. Історія України. Видання 4-е. – Львів: Світ,2003. – 519 с.
24. Волинь. 1943. Боротьба за землю // І – 2003. - №28. – 388 с.
25. Большая советская энциклопедия. 3 – е изд., т.20. – М.: Советская энциклопедия.
26. Восток. – 2004. - №1. – М.: Наука.
27. Конквест Р. Жнива скорботи. – К.: Либідь,1993. – 383 с.
28. Ганжа О. Опір селянства України політиці суцільної колективізації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С.235 – 250.
29. Александров К. Дело военных на фоне сплошной коллективизации // Новое время. – 2005. - №31. – С. 34 – 38.
30. Вопросы истории. – 2002. - №2. – С.163.
31. Зима В.Ф. Генрих Ягода и необъявленная война с советской деревней // Отечественная история. – 2003. - №4. – С.177 – 183.
32. Гриневич Л.В. Сталінська “революція згори” та голод 1933 року // Укр. історич. журнал. – 2003. - №5. – С.50 – 64.
33. Кульчицький С. Проблема колективізації сільського господарства в сталінській “революції зверху” // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Випуск 12. – К.: Інститут історії України НАН України,2004. – С.21 – 69.
34. Соколов Б. Наркомы террора. – М.: Яуза,Эксмо,2005. – 512 с.
36. Бем Н. Морально-політичний стан українського селянства в умовах голодомору // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 250 –284.
37. Медведев Р. О Сталине и сталинизме // Знамя. – 1989. - №1. – С. 160 – 209.
38. Кара-Мурза С. Советская цивилизация. Книга первая. М.: Алгоритм, 2002. – 640 с.
39. Український історичний журнал. – 1989. - №8. – С.29.
40. Шаповал Ю. ГПУ–НКВД в Україні у 20–40-ві роки ХХ століття: роль, місце шляхи подальшого дослідження // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 8. – К.: Інститут історії НАН України,2003. – С.201 – 216.

-
-
41. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К.:Альтернативи, 1999. – 352 с.
 42. Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897 – 1990 років. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. – 181 с.
 43. Орлов А. Тайная история сталинских преступлений // Огонек. – 1989. - №47. – С.18 – 22.
 44. Кульчицький С.В. 1933: трагедія голоду. – К.: Б.н., 1989. – 48 с.
 45. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К.:1994.
 46. Урланис Б.Ц. Проблемы динамики населения СССР. – М.: Наука, 1974. – 335 с.
 47. История СССР. – 1989. - №2. – С.17.
 48. Марочко В.І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932 – 1933 рр. // Український історич. журнал. – 2003. - №5. – С.125 – 144.
 49. Данилов В.П., Зеленін І.Е. Организованный голод. К 70-летию общекрестьянской трагедии // Отечественная история. – 2004. - №5. – С. 97 – 110.
 50. Мендигулова Г. Хроника исхода // Родина. – 2004. - №2.- С. 94 – 97.
 51. Кульчицький С.В. Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні як геноцид // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 14. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. - С.225 –300.
 52. Отечественная история. – 2003. - №1. – С.181.
 53. Отечественная история. – 2004. - №1. – С.176.
 54. Правда. – 1990. – 14 февраля. – С.2.
 55. Литературная газета. – 2001. - №42. – С.4.
 56. Земсков В.Н. Заключение в 30-е гг.: социально-демографические проблемы // Отечественная история. – 1997. - №4. – С. 54 – 79.
 57. Суслов А.Б. Спецконтингент и принудительный труд в советских пенитенциарных концепциях 1930-х годов // Отечественная история. – 2004. - №5. – С.81 – 96.
 58. Вопросы истории. – 1989. - №4. – С.87.
 59. Вопросы истории. – 2001. - №6. – С.127.
 60. Новая и новейшая история. – 2001. - №4. – С.152.
 61. Гончар Б.М. та ін. Всесвітня історія. – К.: Т-во “ Знання ”, 2002. – 565 с.
 62. Огонек. – 1989. - №15. – С.30.
 63. Факты. – 2003.- 1 августа. – С.29.
 64. Факты. – 2004. – 18 мая. – С.4.
 65. Медведев Р. О Сталине и сталинизме // Знамя. – 1989.- №3. – С.144 – 192.
 66. Другая война. 1939 – 1945. Книга третья. – М.: Российский гуманитарный университет, 1996. – 490 с.

67. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939 – 1940 гг. // Новая и новейшая история. – 1989. - №2. – С.26 – 44.
68. Воронов В. Оккупация Балтии. Как это было // Новое время. – 2005. - №20. – С. 22 – 25.
69. История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. – К.: Институт истории АН УССР, 1982. – 611 с.
70. Закарпатська правда. – 1989. – 4 січня.
71. Карпатський край. – Ужгород. – 1992. - №36. – С.12.
72. Народы и религии мира. Энциклопедия. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1999. – 928 с.
73. Советская этнография. – 1982. - №4. – С.14.
74. Брук С.И., Кабузан В.М. Динамика численности русских после Великой Октябрьской социалистической революции. // Советская этнография. – 1982. - №5. – С.3 – 20.